

тексту Жыдовскаго і Грецкаго і з выкладом Католіцкім труднѣйшых мѣст до охроны вѣры святей powszechniej przeciw kacerstwom tych czasów należących. Kraków, 1599.

6. Biblia, to jest księgi Starego i Nowego Zakonu, na polski język z pilnością według łacińskiej Biblii od Kościoła krześcijańskiego powszechnego przyjętej, nowo wyłożona. – Kraków, 1561.

7. Biblia. To iest, księgi starego y nowego przymierza, z nowu z języka Ebreyskiego, Grecskiego y Łacińskiego na Polski przełożone. – Nieśwież, 1572.

8. Biblia Sacra iuxta vulgatum versionem. Deutsche Bibelgesellschaft. – Stuttgart, 2007. – 2032 S.

9. Gesenius, W. Gesenius' Hebrew Grammar; edited and enlarged by E. Kautzsch; translated by A. E. Cowley / W. Gesenius – N. Y. : Dover Publications, 2006. – 598 p.

10. Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs. – Deutsche Bibelgesellschaft: Stuttgart, 2006. – 2201 S.

11. The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon: with an appendix containing Biblical Aramaic. – Thirteenth Printing. – S. l., 2010. – 1204 p.

Аляксандр Булыка

СУБСТАНТЫЎНАЯ ЛЕКСІКА СТАРАБЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНА-ПІСЬМОВАЙ МОВЫ ЧАСОЎ Ф. СКАРЫНЫ

Слоўнікавы састаў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы перыяду перакладчыцкай дзейнасці ўсходнеславянскага асветніка Ф. Скарыны сваімі гістарычнымі каранямі бліжэй звязаны з лексічным багаццем, што збераглося ў вуснах народа ад да пісьмовай эпохі або было набыта ў перыяд функцыянавання старажытнабеларускай літаратурнай мовы. Істотную частку слоўнікавага запасу нашых продкаў складалі беларускія неалагізмы, а таксама запазычэнні з іншых моў.

У ліку слоў, якія перайшлі ў старабеларускую мову са старажытнабеларускай, прыкметны намірацыйны пласт утваралі лексічныя адзінкі праславянскага паходжання. Сярод іх вылучаліся назоўнікі, што абазначалі назвы з'яў прыроды (*буря, градзь, морозь, роса, снег*), рэльефу мясцовасці (*гора, долина, озеро, река, яма*), пор года, адрэзкаў часу (*весна, година, годъ, день, лето*), раслін (*груша, ель, сосна, хмель, яблоня*), жывёл (*волкъ, дятель, заяба, заяць, лось*), частак цела чалавека і жывёл (*бедро, лобъ, нога, ротъ, ухо*).

Параўнальна вялікая група праславянскіх назоўнікаў характарызавала сферы сямейнага жыцця і сваяцкіх адносін (*братъ, дедъ, мати, свекоръ, сынъ*), бытавой і гаспадарчай дзейнасці чалавека (*ведро, игла, коса, рольа, серпъ*), уяўляла сабой назвы гаспадарчых і жылых будынкаў і іх частак (*домъ, гумно, окно, стена, хлевъ*), раскрывала грамадскія адносіны (*война, миръ, посоль, родъ, судъ*).

Для ўжывання ў сферы духоўнага жыцця старабеларуская мова мела рад праславянскіх назоўнікаў адцягненага характару. Сярод іх на пярэдні план выступалі лексічныя сродкі, прыдатныя для характарыстыкі па-

чуццяў чалавека і яго інтэлектуальных здольнасцей: *гневъ, жалость, мысль, память, страхъ*. Да іх прымыкалі назвы паняццяў з галіны этыкі і рэлігіі: *бесъ, блудъ, богъ, вина, грехъ*. У пэўную групу аб'ядноўваліся словы, якія раскрывалі ўяўленні аб свеце і аб жыццёвым працэсе: *жизнь, неволя, сила, старость, смерть*.

Праславянскія словы, маючы ўстойлівыя лексічныя значэнні, былі найбольш ужывальнай часткай лексікі ў паўсядзённых моўных зносінах беларускага насельніцтва і таму знаходзілі адлюстраванне ва ўсіх жанрава-стылявых разнавіднасцях старабеларускай пісьменнасці. Пры гэтым яны з'яўляліся асноўным ядром, па якім беларускі слоўнік супадаў з лексічнымі сістэмамі іншых славянскіх моў.

Старажытнаруская мова перадала старабеларускай, акрамя лексікі праславянскага паходжання, нямала слоў, якія ўзніклі ў перыяд развіцця старажытнарускай народнасці. Тэматычна яны характарызаваліся багаццем і разнастайнасцю. Напрыклад, толькі ў галіне тэрміналогіі, звязанай з развіццём матэрыяльнай культуры, можна адзначыць такія інавацыі старажытнарускага гістарычнага перыяду, якія шырока ўжываліся ў беларускай пісьменнасці пачатку XVI ст., як *белка, веревка, горюхъ, кляча, кропива, лестница, ножницы, пуговица* і інш. Старажытнаруская па паходжанні лексіка тыпу *бояринъ, забота, землицинъ, ловчий, отчина, племянникъ, семья, служба* паклала аснову беларускай сацыяльнай тэрміналогіі. Сярод слоў іншамоўнага паходжання, якія перайшлі са старажытнарускіх пісьмовых помнікаў у ранняе беларускае, найбольш ужывальнымі з'явіліся грэцызмы *ангель, грамота, икона, кить, монастырь, псалтырь*, цюркізмы *баскакъ, бисеръ, жемчугъ, клобукъ, лошадь, орда, телега, ярлыкъ*, германізмы *мештеръ, ратманъ, скалва*, лацінізмы *алтарь, оцетъ* і інш.

Хоць ад перыяду функцыянавання старажытнарускай пісьменнасці да пачатку XVI ст. прайшло ўсяго паўтара стагоддзя, аднак і за гэты параўнальна невялікі адрэзак часу старабеларуская літаратурна-пісьмовая мова змагла зрабіць прыкметны крок наперад у развіцці лексічнай сістэмы. Сведчаннем гэтага можа служыць з'яўленне ў слоўніку пісьменнасці шматлікіх інавацый, перш за ўсё слоў уласнага беларускага ўтварэння.

Па сваіх адносінах да слоўнікавага саставу іншых моў і словаўтваральнай спецыфіцы ўласнабеларуская лексіка, зафіксаваная ў пісьмовых помніках пачатку XVI ст., выразна размяркоўваецца па некалькіх групах.

Адной з груп уласнабеларускай лексікі можна лічыць, напрыклад, словы праславянскага і старажытнарускага паходжання, якія паступова абмежавалі арэал свайго распаўсюджвання беларускай тэрыторыяй, а на іншых усходнеславянскіх тэрыторыях аказаліся па сутнасці забытымі або ўспрымаліся як устарэлыя або вузкалакальныя лексічныя адзінкі. Пераважную большасць такіх слоў складалі назоўнікі: *вежа, гомонъ, краина, обрусъ, поспехъ, постать, селянинъ, туга* і інш. Асабліва шырока выка-

рыстоўваў такую лексіку Ф. Скарына з мэтай зрабіць мову сваіх выданняў больш зразумелай простаю чытачу.

Большую групу ўласнабеларускай лексікі ў пісьмовых помніках скарынаўскага часу складалі словы, якія па паходжанню таксама былі праславянскімі або старажытнарускімі, але атрымалі ў беларускай мове спецыфічны фанетычны воблік. Сюды патрэбна аднесці перш за ўсё лексічныя сродкі з адлюстраваннем поўнагалосся тыпу *беремя, борозна, воронь, голодь, дорога, жерело, золото, молодость, порохъ, сторона*, што ўжываліся паслядоўна ў канцылярска-юрыдычнай пісьменнасці або паралельна з няпоўнагалоснымі формамі ў помніках рэлігійных жанраў.

Нарэшце, у асобную, самую шматлікую і прадуктыўную групу ўласнабеларускіх новаўтварэнняў аб'ядноўваліся словы, утвораныя ад праславянскіх каранёў пры дапамозе беларускіх словаўтваральных сродкаў. У ліку адушаўлёных назоўнікаў сваёй шматлікасцю і разнастайнасцю словаўтваральных сродкаў вылучаліся назвы людзей па сацыяльным становішчы, прафесіі, занятку, сваяцкіх адносінах. Гэта лексічныя адзінкі з суфіксамі *-ник* (*десятникъ, ключникъ, огородникъ, подводникъ, сокольникъ*), *-овник* (*жорновникъ, кошовникъ, мечоеникъ, мостовникъ, солодовникъ*), *-ец* (*ездець, жатець, косецъ, посланецъ, сестренець*), *-ач* (*запалачъ, играчъ, помощачъ, слухачъ, ткачъ*), *-ар* (*бочаръ, золотаръ, корчмаръ, млынаръ, овчаръ*), *-к(а)* (*бабка, братанк(а), матка, невестка, тетка*) і інш. Неадушаўлёныя назоўнікі, утвораныя на беларускай глебе, характарызаваліся наяўнасцю суфіксальных словаўтваральных элементаў *-ок* (*за-робокъ, зачынокъ, початокъ, приростокъ, присенокъ*), *-к(а)* (*забавка, крошка, мерка, стежка, чашка*), *-ость* (*великость, глубокость, зеленость, мужность, теплостъ*), *-ство* (*добродейство, забойство, набоженство, подобенство, чародейство*) і інш.

У канцылярска-юрыдычнай пісьменнасці мелі пашырэнне назоўнікі, утвораныя шляхам субстантывацыі прыметнікаў. Яны служылі для абазначэння розных падаткаў і плацяжоў (*важчее, гребельное, мостовое, поворотное, посошное*), а таксама асоб па пасадах (*бирчий, восковничий, ловчий, сокольниковый, соляничий*). Спецыфіку лексіцы дзелавай пісьменнасці надавалі таксама такія словы з тэрміналагічным значэннем, як *годовщина, дедина, застава, куплена, отчина, прометъ, просока, серебщина*.

Сярод запазычанняў, характэрных для беларускай літаратурна-пісьмовай мовы пачатку XVI ст., найбольш вялікі пласт утваралі словы польскага паходжання. Яны пранікалі ў сувязі з умацаваннем дзяржаўна-палітычных, эканамічных і культурных кантактаў паміж ВКЛ і Польшчай і ўсё большым пашырэннем на ўсход паланізацыі.

З пункту гледжання адносін да граматычнай сістэмы старабеларускай мовы самую вялікую колькасць лексічных адзінак польскага паходжання ў пісьмовых помніках пачатку XVI ст. складалі назоўнікі рознай семан-

тычнай характарыстыкі. Сярод іх асабліва вылучаліся сваёй ужывальнасцю словы *быдло, валька, вырок, збродень, землянинъ, коморникъ, маетность, возможность, моцъ, немоцъ, панъ, пивница, позовъ, потваръ, похвалка, рокъ, ростыркъ, сведоцтво, спадокъ, статокъ, столецъ, сукня, тлумокъ, тлуца, цнота, члонокъ*. Агульным у лёсе названых запазычанняў было тое, што амаль усе яны трывала замацаваліся ў пісьмовай мове і працягвалі ўжывацца ў ёй і ў пазнейшы час.

Параўнальна шырокае адлюстраванне знайшла ў старабеларускай пісьменнасці пачатку XVI ст. лексіка нямецкага паходжання. Сярод гэтых лексем вылучаюцца перш за ўсё назвы людзей па пасадзе, занятку: *барверъ, бурмистръ, войтъ, гетманъ, канцлеръ, ггарбаръ, кухаръ, кухмистръ, кушнеръ, лентвойтъ, маршалокъ, муляръ, римаръ, слесаръ, фурманъ, шолтысъ*. Асобна групуюцца германскія лексемы, звычайныя ў бытавым ужытку тагачаснага насельніцтва (*зекгаръ, кафеель, кнотъ, ланцухъ, лихтаръ, футро, инуръ*), а таксама германізмы, звязаныя з гандлёвымі зносінамі (*гарусъ, колтрышъ, ластъ, рахунокъ, рынокъ, фунтъ, шацунокъ*), з вайскавай справай (*галябарда, гелмъ, гурфъ, панцеръ, рота, тарча, шикъ*). Па свайму фанетыка-марфалагічнаму вобліку большасць гэтых лексічных сродкаў бліжэй стаіць да адпаведных польскіх слоў, чым да нямецкіх. Таму можна меркаваць, што яны былі запазычаны праз польскае моўнае пасрэдніцтва, тым больш, што непасрэдныя кантакты беларусаў з немцамі па прычыне тэрытарыяльнай аддаленасці былі калі не выпадковымі, то ва ўсякім разе не сістэматычнымі.

Польская мова выконвала асноўную ролю і ва ўзбагачэнні беларускага слоўніка намінацыйнымі сродкамі лацінскага паходжання. Менавіта такім шляхам у пісьмовыя помнікі разглядаемага перыяду трапілі лацінізмы *актъ, артыкулъ, дагма, докторъ, енераль, капланъ, колацея, копея, корона, миля, октава, опатъ, паркгаминъ, персона, реестръ, секретаръ, статутъ, сыкнетъ, тестаментъ*.

Гаворачы аб шляхах пранікнення ў старабеларускую мову ранняга перыяду заходнеславянскай і заходнееўрапейскай лексікі, нельга не звярнуць увагу і на ролю ў гэтай важнай справе дзеячаў тагачаснай культуры. У прыватнасці можна выказаць меркаванне, што некаторыя тэрміны іншамоўнага паходжання беларуская грамадскасць атрымала ад славутага ўсходнеславянскага асветніка Ф. Скарыны. Ва ўсякім выпадку да яго выданняў у старабеларускай пісьменнасці не сустракаліся такія навуковыя і мастацтвазнаўчыя тэрміны, як *арытметика, геометрия, граматика, логика, музыка, философия*, або запазычаныя назвы каштоўных камянёў тыпу *аметистъ, ахатесъ, берилъ, кризолитъ, имарагдъ, ясписъ, яцинкъ*, якія сталі прыналежнасцю беларускага слоўніка больш позняга перыяду.

З філалагічнай дзейнасцю нашага першадрукара можна звязваць таксама ўвядзенне ў лексічны састаў старабеларускай літаратурна-пісьмовай

мовы назоўнікаў *балька, бохань, гаплік, гарфа, драпежца, живель, кра-та, криштал, кролік, лилия, майстер, насмеца, нежит, пав, по-карм, похлеба, скиба, танец, фарба, цимбалы, шафар.* Іх не ведала пісьменнасць даскарынаўскага перыяду, затое амаль усе яны сталі звычайнымі ў пісьмовых крыніцах розных жанрава-стылявых разнавіднасцей другой палавіны XVI і XVII ст., а некаторыя зберагліся ў беларускай мове да нашага часу.

На карысць меркавання, што ў замацаванні пералічанай іншамоўнай лексікі ў беларускай мове прыкрытэт належыць Ф. Скарыну, сведчыць і тая акалічнасць, што яго кнігі мелі на тэрыторыі Беларусі шырокае распаўсюджанне і карысталіся тут заслужаным аўтарытэтам. А гэта дазваляе думаць, што іх роля ў развіцці беларускай літаратурнай мовы данацыянальнага перыяду, у стабілізацыі яе лексічнай сістэмы была значнай. Акрамя таго, трэба мець на ўвазе, што друкаванае слова ўжо само па сабе мае ў грамадстве большую кадыфікацыйную значнасць, чым рукапіснае.

Наяўнасць лексікі іншамоўнага паходжання ў старобеларускіх тэкстах розных жанраў, створаных у пачатку XVI ст., – нармальна з’ява. Ні адзін помнік не мог заставацца ў моўных адносінах у баку ад агульнага працэсу развіцця літаратурна-пісьмовай мовы. Тым не менш нельга перабольшваць сілу іншамоўнага лексічнага ўздзеяння на слоўнікавы састаў ранняй беларускай пісьменнасці. У аснове сваёй ён працягваў заставацца беларускім, развіваючыся і ўзбагачаючы камунікатыўныя сродкі пераважна за кошт словаўтварэння на базе ўласнага караняслова.

Оксана Ванкевич

СИНОНИМИЯ В СУБСТАНТИВНОМ СЕГМЕНТЕ РУССКОГО И БЕЛОРУССКОГО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ “ПОГОДА” И “НАДВОР’Е”

Синонимические связи слов как один из видов классообразующих отношений в теории поля выступают едва ли не самой важной характеристикой, поскольку природа лексико-семантического поля базируется именно на смысловой близости составляющих его единиц. Синонимические отношения между лексемами служат основанием для построения того или иного лексико-семантического поля, обуславливают его конфигурацию.

Развитая синонимия является типической чертой метеорологических полей современных русского и белорусского языков. В данной статье в центре нашего внимания находятся субстантивные единицы, номинирующие различные атмосферные явления и объекты. Коррелятивные ЛСП “Погода” и “Надвор’е” представляют собой крупные лексические множества (более 1300 единиц в каждом), в сегментной структуре которых субстантивный сектор – второй по количеству членов после вербативного (в